

Böcker om den sovjetiska vetenskapens historia

Vilka är de övergripande ekonomiska, politiska och ideologiska målsättningar som styr den vetenskapliga utvecklingen i Sovjetunionen? Vilka metoder har använts för att omsätta målsättningarna i praktiken? Vilka resultat har uppnåtts?

För var och en som är intresserad av den sovjetiska samhällsutvecklingen är detta viktiga frågor. Under de senaste åren har det på svenska utkommit två böcker som ger väsentliga bidrag till förståelsen av dessa aspekter. Den ena är skriven av den kände sovjetiske biologen Zjores A. Medvedev (som befinner sig i exil): *Vetenskap i Sovjet*, Rabén & Sjögren, Stockholm 1979. Den andra är skriven av den till Althusser-skolan knutna Dominique Lecourt: *Fallet Lysenko — ideologi och vetenskap i Sovjetunionen*, Arkivs förlag, Malmö 1981.

Medvedevs bok ger en välskriven och saklig informativ översikt över sovjetvetenskapens utveckling från 1917 till våra dagar. Man behöver inte vara överens med Medvedev på alla punkter för att ha nytta av boken. Den utgör ett välkommet och förtjänstfullt komplement till historiska arbeten om Sovjetunionen från mer ekonomiska, politiska osv synpunkter (t ex Carrs och Deutschers verk).

Lecourts bok rör ett mer avgränsat ämne, nämligen den för sovjetisk vetenskap så skadliga Lysenko-epoken. Fallet Lysenko ger en i många avseenden avslöjande och intressant redogörelse för denna period. Boken rekommenderas därför varmt till läsning. Dessutom har den svenska upplagan försetts med en efterskrift om den svenska Lysenko-debatten, vilket ökar bokens värde.

Lecourt har inte bara beskrivit vad som hände. Han har också haft ambitionen att ge en *marxistisk* analys av orsakerna till lysenkoismens genombrott i Sovjetunionen. Detta gör att det är på sin plats att syna boken lite närmare i sömmarna. Därför publicerar vi här en kritisk recension, skriven av H.H. Ticktin, redaktör för *Critique*, en oberoende socialistisk tidskrift specialiserad på problem rörande Sovjetunionen och Östeuropa.

H.H. Ticktin: Recension av Fallet Lysenko

Lysenko var den sovjetiska agronom som dominerade biologin i Sovjetunionen och som blev ordförande i Sovjetiska Jordbruksakademien. Han förblev medlem i akademien fram till sin död. Från och med 1948 lovprisades hans läror av kommunistpartierna i väst. Hans ståndpunkt var att man i ett visst skede av en växts (eller varelses) utveckling kunde ändra dess egenskaper på ett sådant sätt att dessa förändringar skulle kunna överföras till dess avkomma. Därmed förkastade han den traditionella genetiska teorin enligt vilken ärftliga faktorer inte kan förändras. Vetenskapsmän i väst visade snabbt att hans teori var absurd. Som exempel tog man bl a upp bananflugan, som oavsett hur många gånger man slet av den vingarna och förökade den ändå alltid fick vingar. I en bok om Lysenko har Zjores Medvedev i detalj redogjort för hur Lysenko kom till makten och varför en teori som så uppenbart var nonsens kunde antas i Sovjet.¹ Lecourt har grundat sitt arbete på Medvedevs och andras redogörelser för fallet Lysenko, för att försöka förklara fenomenet med den sovjetiska ideologin och dess

¹ Se Medvedev, Zhores A., *The Rise and Fall of T.D. Lysenko*, Columbia University Press, New York 1969.

anammade i väst. Trots bokens titel är den i huvudsak *filosofisk* och grundad på althusserianska begrepp, och som sådan är den djupt felaktig.

Problemet med hur Lysenko kunde bli accepterad i väst och öst måste emellertid lösas och Lecourts lösningar är bara delvisa. Han påpekar helt riktigt att det franska kommunistpartiet antog Lysenkos linje. I Storbritannien lämnade kommunistpartiets kände medlem och genetiker J.B.S. Haldane partiet, medan andra vetenskapsmän, t ex Bernal, anslöt sig till partilinjen och gav Lysenko sitt tysta eller uttalade stöd. På den tiden fanns det inte en kommunist som uttryckte ett kritiskt ord mot Zjdanovs vildsinta angrepp på de s k borgerliga och kosmopolitiska strömningarna inom litteraturen. ”Reningen” av fysiken, kemin etc försiggick också under kommunistpartiernas applåder. Enligt de sovjetiska experterna och kommunistpartianhängarna i väst hade Einstein fel, och saxofonen var ett borgerligt instrument. Det fanns en borgerlig och en proletär vetenskap. Men den proletära vetenskapen, sade man, hade bara ryska upphovsmän, som t ex Butlerov i kemi, Jablotjkin inom elektricitet, Popov vad gäller radio och Lomonosov på praktiskt taget alla andra områden.

Varför hände detta? Enligt Lecourt orsakades det av en felaktig technicistisk-ekonomisk ideologi om produktivkrafternas företräde, och följaktligen en betoning av enbart produktivitetshöjningar. Här är han faktiskt överens med Marcuse, humanisten och Althusserns filosofiske fiende. Men de har båda fel, och det faktum att Lecourt inte lyckas upptäcka samstämmigheten i det angrepp mot alla former av natur- och samhällsvetenskap som ägde rum efter kriget, gör honom blind för de verkliga krafter som var i spel. I själva verket kännetecknades efterkrigsperioden av ett reellt problem för Stalin: Hur man skulle återintegrera en befolkning som under flera år hade levt under andra regimer, eller som under kriget hade upplevt mindre terror i de icke-ockuperade områdena än under de föregående decennierna. Utrensningarna hade upphört och folk hade släppts ut från fängelser och fångläger. Befolkningen hade matats med falska löften och ogenomförbara drömmar. Efter kriget blev det nödvändigt att åter upprätta auktoriteten och eliminera alla vänsterelement, nationalistiska eller västvänliga element. För att kunna göra detta var det nödvändigt att dra upp en klar gräns mellan Sovjetunionens ideologi, i alla aspekter, och motståndarnas dito. Denna ideologiska terror tjänade sedan syftet att utrensa dem som inte passade in (eller som inte kunde passa in pga att de behövdes som syndabockar, exempelvis judarna). Det var under denna period som regimen utnyttjade en öppen anti-semitism, under täckmantel av anti-kosmopolitanism. Västböcker censurerades eller förbjöds helt och hållet, och man tillät bara att det producerades rappakalja. Böcker skrivna på 20-talet brändes.

I denna situation passade Lysenko perfekt. Som Medvedev säger hade han uppnått sin ställning före kriget genom att systematiskt eliminera sina motståndare så att de fängslades eller likviderades. Av dem som gick under genom hans försorg är akademiledamoten och biologen Vavilov mest känd. Lysenkos framgångar grundades också på en del verkliga resultat. Regimen var i omedelbart behov av recept för att komma till rätta med sitt misslyckade jordbruk, och Lysenko hade lagt fram ett antal förslag som bönderna hade känt till under århundraden, och som, eftersom de uppenbarligen var korrekta, gav resultat. Han utnyttjade denna framgång och gick vidare med att lova underverk, som den desperata regimen var tvungen att acceptera. Som lojal anhängare till Stalin och den hemliga polisen hade han skaffat sig garantier för att hans misslyckande skulle döljas genom att hans motståndare fysiskt tillintetgjordes, vilket var lätt att åstadkomma under utrensningarna på trettioalet.

Sedan kom efterkrigsperioden med behovet av en klart avgränsad ideologi. Lysenko tog

chansen. Lecourt spårar teorin om ”två vetenskaper” tillbaka till Bogdanov. Det kanske är riktigt men det är ovidkommande, ty Stalin skulle sannolikt ha återupptäckt den själv. Lysenko passade emellertid ovanligt väl som utrensare och kvacksalvare, och han utnyttjade en marxistisk vokabulär för att smida fram sin teori, som var föga mer än en extrem variant av den voluntarism som Mao och hans anhängare praktiserat.

Lysenko föll när Chrusjtjov föll, men det är oklart varför den annars relativt liberale Chrusjtjov behöll hans tjänster. Under Chrusjtjov blev Lysenkos motståndare lika mäktiga som honom, och det är möjligt att han fick stanna bara pga sitt skickliga politiska fotarbete. Det är faktiskt ett faktum som alltför få observatörer, inbegripet Lecourt, verkar inse: Lysenko var i första hand en politiker från den machiavelliska perioden i Sovjet, en man som skulle ha utnyttjat vilken ideologi som helst för att främja sina personliga syften. Förklaringen till Lysenkos makt återfinns i de sociala skiktens materiella förhållanden i Sovjet, inte i ideologin. Inom andra områden fanns det gott om personer som precis som Lysenko hade mördat mängder av vetenskapsmän, och som skaffade sig en plats i den sovjetiska eliten över sina medtävlars döda kroppar.

Det återstår två sidor av lysenkoismen: många kommunisters kryperi för allt sovjetiskt, oavsett hur idiotiskt det må ha varit, och resterna av den periodens ideologi. Under det senaste årtiondet har elitens anti-semitism återuppstått i Sovjet, och regimen har medvetet försökt återuppliva den stalinistiska ideologin. Nu anklagas folk t o m för att ha fel mot partiet pga att de gick emot händelserna 1948-53. (Detta skildras fint i Etkinds bok *Notes of a Non-Conspirator*.) Under perioder av massoroligheter måste regimen återigen hitta en kontrollmekanism. Men idag är den tveksam och osäker, och den står nu inför en mycket starkare opposition. Förklaringen till kommunistpartimedlemmarnas fjäskande inställning måste sökas i epokens karaktär och i de massiva nederlag som hade drabbat arbetarklassen under mellankrigsperioden. Marxismen i väst blev antingen stympad av sina nederlag eller så isolerad att utövarna blev oigenkännliga. Deras enda stråle av hopp verkade vara Sovjetunionen. Samtidigt måste vi komma ihåg att den sovjetiska NKVD (hemliga polisen — öa) under en lång tid hade ett starkt inflytande över kommunistpartierna, och partiernas viktigaste funktionärer var ofta nära knutna till Sovjet. Det vore emellertid inte en tillräcklig förklaring om inte epoken uppenbarligen hade varit späckad med nederlag. Sedan dess har delsegrar vunnits, och dessa har lagt grunden till en förändrad sinnesstämning och en stärkt moralisk tåga som möjliggjort att Sovjetunionen alltmer ses som det är och inte som de personer som är kritiska mot sina egna samhällen skulle vilja att det vore. Både socialismen och marxismen stärks om man överger sådana myter.

Lästips

Anders Hagströms artikel [De vita kläderna](#)

Michael Löwy, [Stalinistisk ideologi och vetenskap](#).

Zjores Medvedev: [Stalin och Lysenko](#).